

Tasa-arvon edistäminen ulkopolitiikassa, ml. kansainvälinen ilmastopolitiikka

Selvityksen tilaaja: Plan International Suomi
Kirjoittaja: Leena Vastapuu, VTT
leena.vastapuu@protonmail.com
+358 505 323 258

Sisältö

Johdanto	2
Tausta: tasa-arvon käsitteellinen määrittely ja moniperusteisen syrjinnän haaste	3
Sukupuolten tasa-arvo Suomen ulkopolitiikassa.....	6
Hallitusohjelman tasa-arvoa koskevat ulkopoliittiset kirjaukset.....	9
Feminististen ulkopolitiikka-aloitteiden hyviä käytänteitä	11
Haasteita ja potentiaalisia kompastuskiviä	14
Suositukset: visioita 2020-luvun feministisestä ulkopolitiikasta.....	15
Lähteet.....	17

Selvityksen tekijä haluaa kiittää haastateltuja asiantuntijoita erinomaisista näkemyksistä ja huomioista.

Johdanto

Suomen hallitus on pääministeri Sanna Marinin johdolla sitoutunut edistämään hallitusohjelmassaan sukupuolten tasa-arvoa niin harjoittamassaan sisäpolitiikassa kuin kaikessa kansainvälisessä toiminnassaan.¹ Ero Sipilän hallituksen hallitusohjelmakirjauksiin ja ns. tolkkutasa-arvon² aikaan on huomattava, ja tutkijat ovatkin kuvanneet Rinteen/Marinin ohjelman olevan eräänlainen tasa-arvopolitiikan vastaisku.³ Tasa-arvokirjaukset ovat jo sinällään merkittävä asia, sillä niiden seurauksena tasa-arvotoimijoiden huomio voi keskittyä kirjausten toimeenpanon seurantaan itse tasa-arvokysymysten agendalle nostamisen sijaan.⁴ Epäselvää kuitenkin vielä toistaiseksi on, miten hallitusohjelmakirjaukset kääntyvät käytännön toimenpiteiksi eri politiikkalohkoilla.

Tämän Plan International Suomen tilaaman selvityksen tarkoituksena on muodostaa yleiskuva siitä, millä tavoin Suomi edistää sukupuolten tasa-arvoa ulkosuhteissaan ja miten kansainvälistä tasa-arvotyötä voitaisiin yhä systematisoida ja kehittää. Selvitys perustuu kirjallisuuskatsaukseen ja haastatteluaineistoon. Sekä kirjallisuudessa että haastatteluissa on pyritty tuomaan esille niin kansainvälistä tasa-arvotyötä virkasuhteissa tekevien ihmisten ääntä kuin akateemisen tasa-arvotutkimuksen usein astetta kriittisempiä äänenpainoja. Selvityksen lopuksi esitellään lista konkreettisia toimintaehdotuksia ulkosuhteiden tasa-arvopolitiikan⁵ vahvistamiseksi. Analyysin kohteena ovat hyvät käytännöt, mutta myös potentiaaliset kompastuskivet erityisesti Ruotsin ja Kanadan feministisiin ulkopoliittikka-aloitteisiin pohjautuen.

Selvitys alkaa käsitteellisen määrittely osiolla, jossa täsmennetään yhtäältä tekstissä esiintyvää terminologiaa ja toisaalta esitellään tasa-arvokeskusteluun liittyviä määritelmällisiä haasteita. Erityisesti ulkopoliittikan kentällä kieli- ja käännöskysymysten merkitys korostuu. Suomen ulkosuhteisiin liittyviä tasa-arvopoliittisia linjauksia eritellään selvityksen seuraavassa osassa, josta siirrytään tuoreen hallitusohjelman ulkopoliittikkaa koskeviin tasa-arvolinjauksiin. Tämän jälkeen katse suunnataan Suomen rajojen ulkopuolelle kohti Ruotsin ja Kanadan feministisiä ulkopoliittikka-aloitteita ja niiden ilmastopoliittisia toimenpiteitä. Hyvien käytänteiden jälkeen eritellään feminististen ulkopoliittikka-aloitteiden kritiikkiä erityisesti akateemisesta keskustelusta ammentaen. Selvitys päättyy suosituksiin ja vision esittämisen 2020-luvun feministisestä ulkopoliittikasta. Aikarajoitteen vuoksi selvityksestä on jouduttu rajaamaan pois turvallisuuspolitiikka ja siihen

¹ Hallitusohjelmassa (Valtioneuvosto 2019) kirjataan esimerkiksi, että ”Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan arvopohjassa keskeistä on ihmisoikeuksien, oikeusvaltioperiaatteen, demokratian, rauhan, vapauden, suvaitsevaisuuden ja tasa-arvon edistäminen kaikessa kansainvälisessä toiminnassa” (s. 55), ”Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka on ihmisoikeusperustaista. Sen keskeisenä tavoitteena on edistää systemaattisesti sukupuolten tasa-arvoa sekä tyttöjen ja naisten ihmisoikeuksien täyttä toteutumista” (s. 56), ja ”Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo näkyvät vahvasti Suomen kaikessa toiminnassa. Suomi pyrkii rakentamaan näiden asioiden edistämiseksi uusia kumppanuuksia erityisesti Afrikan, Aasian ja Latinalaisen Amerikan maiden kanssa” (s. 57).

² Jauhola ja Lyytikäinen 2020.

³ Elomäki et al. 2019.

⁴ Ibid.

⁵ Jauhola & Lyytikäinen 2020.

liittyvä – Suomen tasa-arvopolitiikan kannalta sinänsä hyvin merkityksellinen – YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmaan 1325:een liittyvä tasa-arvopolitiikka ja -keskustelu.⁶

Tausta: tasa-arvon käsitteellinen määrittely ja moniperusteisen syrjinnän haaste

Tasa-arvo on yhtäältä jatkuvassa liikkeessä ja toisaalta aikaan ja paikkaan sidoksissa oleva käsite, jota voidaan ”venyttää, kutistaa ja taivuttaa erilaisiin strategisiin ja poliittisiin tarkoituksiin”.⁷ Suomessa tasa-arvosta puhuttaessa tarkoitetaan useimmiten sukupuolten tasa-arvoa, ja esimerkiksi *laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*⁸ lyhentyy puhekielessä tyypillisesti tasa-arvolaiksi. Tasa-arvolakia täydentää erillinen *yhdenvertaisuuslaki*⁹, jossa keskitytään muihin eriarvoistavan kohtelun syihin, kuten ikään, vammaisuuteen, henkilön alkuperään ja vakaumukseen.

Erityisesti ulkopolitiikkaan viitattaessa tulee olla erityisen tarkkana kielellisten erojen suhteen; hoidetaanhan suuri osa ulkopolitiikkaa kansainvälisessä kontekstissa. Esimerkiksi ruotsinkielessä erotetaan *jämställdhet* ja *jämlikhet*, joista edellisellä viitataan sukupuolten tasa-arvoon ja jälkimmäisellä tasa-arvoon laajemmin. Terminologisen määrittelyn hankaluudesta kertoo esimerkiksi se, että Suomessa yhdenvertaisuuslain ruotsinnosta on vaihdettu niin, että entinen *lag om likabehandling* on vaihdettu muotoon *diskrimineringslag*.¹⁰ Englanninkielessä tasa-arvokeskustelussa erotetaan puolestaan usein *equality* ja *equity*. Näistä edellisellä tarkoitetaan jokaisen yhtäläistä kohtelua taustoista huolimatta, kun jälkimmäisellä viitataan tasa-arvoon reiluutena ja kohtuutena, muun muassa rakenteelliset syrjinnän muodot huomioivana lähestymistapana. Kun esimerkiksi lapsilisä on tasa-arvoa *equalityn* mielessä, erilaiset kiintiöt puolestaan toteuttavat tasa-arvotavoitteita *equityn* hengessä. Suomen ja EU:n virallisissa englanninkielisissä dokumenteissa viitataan tasa-arvoon *gender equality*-käsitteellä, joka on myös YK:n valinta.¹¹ Plan Internationalin tasa-arvolinjauksessa puhutaan yleisellä tasolla *equalitystä*, mutta ”*gender equity*” nostetaan toisaalta yhdeksi strategiseksi keinoksi saavuttaa ”*gender equality*”.¹²

Suomen julkishallinnossa on herätty viime vuosina moniperusteisen¹³ syrjinnän haasteisiin. Moniperusteisessa syrjinnässä on kyse henkilön joutumisesta syrjityksi kahden tai useamman

⁶ Ks. esim. Suomen kansallinen toimintaohjelma 2018–2021:

<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/160745>; Suomen 1325-verkosto: <http://www.1325.fi/1325-verkosto/>; Minna Lyytikäisen tekemä varjoraportti Suomen edelliseen 1325-toimintaohjelmaan:

www.1325.fi/wordpress/wp-content/uploads/2017/04/1325-varjoraportti-2017-FINAL.pdf; Tutkijoiden kannanotto Suomen 1325-toimintaohjelmaan: <https://politiikasta.fi/tutkijoiden-kannanotto/> [14.1.2020].

⁷ Laiho 2013, 28–29, Ylöstalo 2012, ks. myös Lombardo et al. 2009.

⁸ Finlex 1986a.

⁹ Finlex 2014.

¹⁰ Kantola & Nousiainen 2008, 6; Reuter 2007.

¹¹ Laiho 2013, 29.

¹² Plan International 2017, 4.

¹³ Suomessa moniperusteiseen syrjintään liittyvä käsitteistö on vielä vakiintumatonta ja esimerkiksi moniperustaisen ja moniperusteisen syrjinnän käsitteitä käytetään yleisesti. Molemmat tarkoittavat samaa asiaa. Tässä selvityksessä käytetään moniperusteisen syrjinnän käsitettä oikeusministeriön (2019) linjan mukaisesti.

syrijntäperusteen – esimerkiksi etnisen alkuperän, sukupuolen ja vammaisuuden – perusteella. Moniperusteiseen syrjintään liittyvä suomenkielinen käsitteistö ei ole vielä vakiintunutta, mutta esimerkiksi oikeusministeriössä on eroteltu moniperusteisen syrjinnän alakategorioiksi moninkertainen, kumulatiivinen ja risteävä syrjintä, jotka voivat esiintyä itsenäisesti tai yhtäaikaisesti.

- Moninkertaisessa syrjinnässä henkilö tulee syrjityksi useammassa kuin yhdessä tilanteessa eri perusteilla.
- Kumulatiivisessa syrjinnässä yksilö tulee syrjityksi samassa tilanteessa usealla eri perusteella.
- Risteävässä (intersektionaalisessa) syrjinnässä henkilö tulee syrjityksi eri perusteilla samanaikaisesti niin, että eri syrjintäperusteiden risteäminen ja toisiaan vahvistava luonne muodostavat yhdessä erityisen syrjintäperusteen.¹⁴

Yhdenvertaisuuslaissa tai tasa-arvolaisissa ei ole mainintaa moniperusteista syrjinnästä.

Yhdenvertaisuuslakia voidaan kuitenkin soveltaa moniperusteisen syrjinnän tapauksissa myös silloin, kun sukupuoli on yksi syrjintäperusteista.¹⁵ Sama jaottelu ja vastuunjako pätee myös tasa-arvovaltuutetun ja yhdenvertaisuusvaltuutetun välillä, mutta toisaalta yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta on kuitenkin yhdistetty. Lautakunta on ainakin yhdessä ratkaisussaan vedonnut välittömään moniperusteiseen syrjintään.¹⁶ Myös Euroopan unionin tasolla asia on herättänyt keskustelua: esimerkiksi EU:n yhdenvertaisuuslainsäädännöstä on löydetty ”vakavia rakenteellisia ongelmia”, jotka hankaloittavat moniperusteisen syrjinnän huomioimista.¹⁷

Tasa-arvokäsitteen joustava ja yhteiskunnallisia muutoksia heijasteleva luonne näyttäytyy myös kansainvälisissä tasa-arvosopimuksiin liittyvissä keskusteluissa. *Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus*¹⁸, ns. CEDAW-sopimus (1979), tuli Suomessa voimaan 1986. Sopimus kattaa laajalajaisesti yhteiskunnan eri osa-alueita aina kansalaisuudesta ja koulutusmahdollisuuksista terveydenhuoltoon sekä työelämäoikeuksiin. Sopimusvaltioilla on velvollisuus raportoida määräajoin tai pyydettyäessä naisten syrjinnän poistamista käsittelevälle komitealle, joka seuraa sopimusvelvoitteiden toteutumista sopijavaltioissa. Suomen kahdeksannen raportin määräaika oli helmikuussa 2018, mutta lausuntokierros saatiin päätökseen vasta saman vuoden elokuussa. Julkisesti saatavilla olevien tietojen mukaan määräaikaisraporttia ei ole toistaiseksi toimitettu naisten syrjinnän poistamista käsittelevälle komitealle. Suomen edelliseen määräaikaisraporttiin laatimissaan loppupäätelmissä komitea kiinnitti huomiota tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden määrittelyyn tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslaeissa. **Komitea huomautti, etteivät ”tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki nykyisellään suojaa naisia riittävästi moniperustaiselta tai risteävältä**

¹⁴ Oikeusministeriö 2019, 4–5.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid, 6.

¹⁷ Fredman 2016, 62; ks. myös Timmer & Senden 2016.

¹⁸ Finlex 1986b.

syrijinnältä¹⁹ ja kehotti ”sopimusvaltiota varmistamaan, että kaikki kansallisen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslainsäädännön uudistukset, joilla nimenomaisesti suojataan naisia moniperustaiselta tai risteävältä syrjinnältä, toteutetaan harmonisoidusti”²⁰. Erityistä huomiota komitea kiinnitti maahanmuuttajanaisten, romaninaisten ja vammaisten naisten kohtaamaan moniperusteiseen ja risteävään syrjintään. Tasa-arvovaltuutettu puolestaan huomautti 31.8.2018 toimittamissaan kommentteissa Suomen kahdeksanteen määräaikaisraporttiin, että ”Nimenomaisten, moniperusteista ja risteävää syrjintää ja viranomaisten toimivaltaa koskevien lain säännösten puuttuessa syrjinnän uhrin oikeussuojan saatavuudessa voi olla haasteita, erityisesti vähemmistöryhmiin kuuluvien naisten syrjintätapauksissa”.²¹

Kansalliseen tasa-arvopoliittikkaan ja lainsäädäntöön liittyviin keskusteluihin viittaaminen ulkopoliittikkaa koskevassa selvityksessä voi äkkiseltään vaikuttaa tarpeettomalta tai jopa turhalta. Sitä se ei kuitenkaan ole, sillä kaiken julkisen vallankäytön tulee perustua lakiin, ja näin lain tulkinta vaikuttaa välttämättä myös ulkopoliittikkaan. Jos käsitteet puolestaan ovat epäselviä, jää niiden tulkitsijalle suurempi harkintavalta. Käsitteellinen tarkkuus – ja siihen liittyvä käännytyö – ovat merkityksellisiä laki- ja säädöstekstien lisäksi myös erilaisten ohjelma- ja strategiapapereiden muotoilussa. Jotta hedelmällinen keskustelu olisi mahdollista, tulisikin osapuolilla olla yhtäläinen käsitys siitä mistä puhutaan. Toisinaan käsitteet jätetään kuitenkin tahallisesti epämääräiseksi, jolloin politikointimahdollisuudet laajenevat, mutta samalla väärinymmärryksen mahdollisuudet ja käsitteiden väärinkäytön riski lisääntyvät.

Usea järjestösektorin toimija, ml. Plan International, on tasa-arvoon liittyvien käsitteiden määrittelyssään oppikirjamaisen tarkka.²² **Ulkopoliittisissa ohjelmaprosesseissa erinomaisia käsitteellisten määritelmien vaihtoehtoja tarjoaa esimerkiksi Euroopan tasa-arvoinstituutti (EIGE)²³, jonka vahvuutena on EU:n laajuinen kattavuus.** Instituutin vuosittain julkaisemassa tasa-arvoindeksissä on pyritty yhä enenevässä määrin ottamaan huomioon myös risteävän syrjinnän kysymyksiä. Vaikka työ on vielä kesken, lähestymistavasta voi saada inspiraatiota myös kansallisiin prosesseihin, sillä kuten EIGE toteaa vuonna 2019 julkaistussa raportissaan:

Useita poliittisia ohjelmia ja aloitteita on kehitetty haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien tavoittamiseksi ja tiettyjen yhteiskunnallisten ryhmien kohtaamien monimutkaisten ongelmien hillitsemiseksi. Nämä ohjelmat ottavat kuitenkin vain harvoin huomioon risteävän epätasa-arvon kysymyksiä.²⁴

Suomessa esimerkiksi Kehityspoliittinen toimikunta on huomauttanut, että Suomen pitäisi pystyä yhä paremmin tunnistamaan moniperustainen syrjintä²⁵ ja ”kyetä soveltamaan entistä systemaattisemmin niin

¹⁹ CEDAW-komitea 2014, 2, kohta 10.

²⁰ Ibid., 3, kohta 11.

²¹ Ulkoministeriö 2018a.

²² Ks. esim. Plan International 2017.

²³ Ks. esim. EIGE 2020.

²⁴ EIGE 2019, 10, suomennos kirjoittajan.

²⁵ Kehityspoliittinen toimikunta 2018, 6.

kutsuttua intersektionaalista lähestymistapaa, jossa eriarvoisuuden eri ulottuvuuksia – muun muassa sukupuolta, ikää, vammaisuutta, sosiaalista asemaa ja varallisuutta – tarkastellaan yhdessä.”²⁶ Selvitystä varten tehdyissä haastatteluissa ilmeni, että Suomi on parhaillaan uudistamassa kehityspolitiikkansa läpileikkaavia tavoitteita ja uusissa tavoitteissa erityisesti vammaisten oikeudet syrjimättömyyskysymyksenä tulevat saamaan vahvan painotuksen. Tämä on aihepiiri, jossa Suomella on yli 30 vuoden kunniakas historia ja valinta tuntuu siksi luontevalta.

Sukupuolten tasa-arvo Suomen ulkopolitiikassa

Yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo ovat Suomelle tärkeitä ulkopolitiikan tavoitteita. Naisten ja tyttöjen aseman edistäminen on sekä itseisarvo että väline rauhan ja hyvinvoinnin edistämiseksi.²⁷

Suomi esiintyy mielellään tasa-arvon mallimaana. Mallimaaksi ei kuitenkaan tulla julistuksilla, vaan arvonimi voidaan lunastaa vain tehdyn työn kautta. Tämä työ on vielä kesken.²⁸

Suomen ulkopolitiikan tasa-arvopolitiikan tutkimus on toistaiseksi vähäistä. Yksi harvoista poikkeuksista on Marjaana Jauholan ja Minna Lyytikäisen tuleva analyysi (3/2020), jossa he kartoittavat ulkosuhteiden tasa-arvopolitiikan muutoksia ja pysyvyyksiä aina kylmän sodan ajoista nykypäivään. Tutkijat muistuttavat, että ulkopolitiikan keinoin ”määritellään sukupuolittavasti ja rodullistavasti, keitä ‘me’ olemme (suomalaisina ja suomalaisten strategisina kumppaneina) ja keitä ovat ‘he’, joihin ulkopolitiikan keinovalikoimalla diplomatiasta kehityspolitiikkaan, kauppapolitiikkaan tai kriisinhallintaan kulloinkin pyritään vaikuttamaan.”²⁹ Seuraavaa analyysia luettaessa onkin hyvä pitää mielessä, että ulkopolitiikan ja sisäpolitiikan kahtiajako on osittain keinotekoinen ja epäselvä.

Suomessa tasa-arvopolitiikan poikkihallinnollinen koordinoituvastuu on sosiaali- ja terveysministeriöllä, jossa on loppuvuodesta 2019 aloitettu hallituksen tasa-arvo-ohjelman valmistelu pohjoismaisen yhteistyön ja tasa-arvon ministeri Thomas Blomqvistin johdolla. **Tasa-arvo-ohjelman tarkoituksena on tehdä käytännön suunnitelma hallitusohjelmakirjausten toimeenpanosta valtioneuvostossa ja siihen sisältyy kaikkien ministeriöiden toimenpiteitä.** Suunnitteilla on esimerkiksi eri hallinnonalat kattavan seurantajärjestelmän laatiminen. Ministeri Blomqvistin mukaan pyrkimyksenä on nostaa Suomi tasa-arvon kärkimaaksi ja tässä työssä tasa-arvo-ohjelma ”toimii keskeisenä ja konkreettisenä työkaluna”.³⁰ Juha Sipilän hallituksen laatimassa tasa-arvo-ohjelmassa ulkoministeriötä koskevia toimenpiteitä oli vain yksi: Istanbulin sopimuksen toimeenpanon etenemisen varmistaminen (yhteistyössä viiden muun ministeriön kanssa)³¹, mutta tämän voi katsoa heijastavan tasa-arvopolitiikan vähäistä esiintymistä Sipilän hallitusohjelmassa ylipäänsä. Voidaan

²⁶ Ibid., 31.

²⁷ Ulkoministeriö 2018b, 14.

²⁸ Kehityspoliittinen toimikunta 2018, 5.

²⁹ Jauhola ja Lyytikäinen 2020.

³⁰ Sosiaali- ja terveysministeriö 2019.

³¹ Sosiaali- ja terveysministeriö 2016, 15.

kuitenkin olettaa, että tekeillä olevassa tasa-arvo-ohjelmassa hallitusohjelman lukuisat tasa-arvopoliittiset kirjaukset kääntyvät useita ministeriöitä koskeviksi toimenpidevelvoitteiksi, joista osa tulee koskemaan ulkopoliittikkaa. Uuden tasa-arvo-ohjelman valmistelussa on ilmoitettu kuultavan kansalaisjärjestöjä ja tutkijoita³², joten vaikutusmahdollisuuksia on ainakin teoriassa olemassa.

Ulkoministeriössä tasa-arvopoliittikkaa johtaa tasa-arvoasioiden suurlähettiläs (nyk. Katri Viinikka). Tasa-arvoasioiden suurlähettilään tehtävä on perustettu 2010-luvun alkupuolella, mutta resursseja toiminnalle on osoitettu toistaiseksi vähän. Kun ministeriön politiikka- ja alueosastot ovat tyypillisesti todella kiireisiä ja aliresursoituja, yhteistyömuotojen luominen ja ylläpitäminen on jäänyt pitkälti yksittäisen suurlähettilään oman aktiivisuuden varaan. Nykyinen suurlähettiläs on aloittanut tasa-arvotyön systematisoimisen perustamalla kerran kuukaudessa kokoontuvan *gender equality task forcen*, jonka toiminta on vielä alussa ja siksi vakiintumatonta. **Suomessa ei ole ollut kehityspoliittikkaa koskevaa tasa-arvostrategiaa tai toimintaohjelmaa vuoden 2007 jälkeen**, jolloin suurella ponnistuksella aikaansaadun tasa-arvostrategian toimeenpano keskeytettiin ministerinvaihdoksen seurauksena.³³ Useassa tätä selvitystä varten tehdyssä haastattelussa nostettiin esille tarve uudelle tasa-arvostrategialle ja ylipäättään vahvemmalle strategiselle ohjaukselle.

Ehkä selkein olemassa oleva linjaus Suomen ulkopoliittikan tasa-arvopoliittikasta on toistaiseksi löydettävissä vuoden 2010 valtioneuvoston selonteosta naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta.³⁴ Selonteossa arvioidaan tasa-arvopoliittikan toteutumista Suomessa ja linjataan tavoitteita vuoteen 2020 saakka; uusi selonteko on odotettavissa vuoden 2021 loppuun mennessä. Selonteossa on oma Suomen kansainvälistä tasa-arvopoliittikkaa koskeva osionsa, joka on edelleen jaettu kolmeen alakategoriaan: tasa-arvotoimiin Euroopan unionin puitteissa, kansainvälisissä järjestöissä (ml. YK) ja kehityspoliittikassa.³⁵ Selonteosta piirtyy yhtäältä kuva johdonmukaisesti kansainvälistä tasa-arvotyötä tekevästä valtiosta, joka on jo vuonna 2010 korostanut esimerkiksi ilmastonmuutos ja naiset -teemaa. Selonteon mukaan ”Suomen tavoitteena on 1) saada ilmastopöytäkirjaan merkintä naisten ja tasa-arvon merkityksestä ilmastonmuutostoiminnassa, 2) aikaansaada ilmastopöytäkirjalle tasa-arvostrategia ja työohjelma ja 3) varmistaa, että ilmastonmuutokseen liittyvät rahoitusjärjestelyt ovat myös naisten tiedossa ja käytettävissä.”³⁶ Selvitystä varten tehdyt ilmastopoliittikkaa koskevat haastattelut tukivat kuvaa sukupuolikysymysten vahvasta läsnäolosta Suomen kansainvälisessä toiminnassa, kuten selvityksen myöhemmässä osassa ilmenee.

³² Sosiaali- ja terveysministeriö 2019.

³³ Kehityspoliittinen toimikunta 2018, 19.

³⁴ Sosiaali- ja terveysministeriö 2010.

³⁵ Ibid., 183–193.

³⁶ Ibid., 193.

Toisaalta selonteosta käy ilmi, että EU:n jäsenmaiden tasa-arvopolitiikan erojen myötä syntynyt yhä haasteellisempi toimintaympäristö oli arkea jo kymmenen vuotta sitten, samoin kuin tasa-arvopolitiikan ja yhdenvertaisuuspolitiikan välisen vastuunjaon ongelmat. **Sukupuolten tasa-arvon systemaattinen toteuttaminen kehityspolitiikan läpileikkaavana tavoitteena on ollut selkeänä haasteena jo yli kymmenen vuoden ajan.** Tätä tukee Kehityspoliittisen toimikunnan arvio siitä, että selkeän strategiaohjauksen puute vaikeuttaa merkittävästi sukupuolten tasa-arvon systemaattista edistämistä.

Valtioneuvosto antoi vuonna 2016 väliraportin vuoden 2010 selonteon linjausten toimeenpanosta.³⁷ Väliraportin mukaan ”Suomi on jatkanut pitkäjänteistä työtään tasa-arvon edistämiseksi EU:ssa, YK:ssa, pohjoismaisessa yhteistyössä sekä Euroopan neuvoston ja OECD:n toiminnassa” ja eri toimenpiteitä eritellään alaotsikoiden alla vajaan kahden sivun verran.³⁸ Yhtään kehittämiskohdetta tai haastetta ei väliraportissa mainita. Euroopan unionia koskevassa kappaleessa huomautetaan, että Suomi on korostanut toiminnassaan ns. **tasa-arvon kaksoisstrategia**.³⁹ Tällä tarkoitetaan lähestymistapaa, jossa sukupuolinäkökulma on samanaikaisesti sekä valtavirtaistettu kaikkeen päätöksentekoon että nostettu esille erityisten tasa-arvoaloitteiden kautta. Tutkijat Anna Elomäki ja Hanna Ylöstalo kuitenkin huomauttavat, että 2000-luvun aikana on tapahtunut siirtymää erityistoimista kohti tasa-arvon sisällyttämistä jo olemassa oleviin prosesseihin ja ohjelmiin – jopa siinä määrin, että kaksoisstrategiasta on liu’uttu kohti yksöisstrategiaa. Vaarana on, että samalla monimutkaiset tasa-arvo-ongelmat yksinkertaistuvat saavutettavissa olevien tavoitteiden sekä niihin tähtäävien keinojen kartoittamiseen, kun potentiaalisesti kiistanalaiset kysymykset tullaan samalla sivuuttaneeksi.⁴⁰

Vuonna 2018 julkaistiin ulkoministeriön tilaama mittava evaluaatoraportti⁴¹ naisten ja tyttöjen oikeuksien toteutumisesta Suomen kehitysyhteistyössä vuosien 2012 ja 2017 välillä, jonka jälkipyykissä Elomäen ja Ylöstalon kuvailema kehityskulku näyttäisi ainakin osittain realisoituneen. Evaluaation 11 suosituksessa korostetaan esimerkiksi tehokkaamman strategisen ohjauksen tarvetta ja tukea eri työkalujen ja linjausten toimeenpanoon niin maa- kuin ohjelmatasoilla. Ulkoministeriö vastasi evaluaatioon melko yksityiskohtaisella ”Mitä opimme evaluoinnista” -julkaisulla⁴², mutta sitä seuraavassa johdon päätöksessä kuitenkin linjattiin, että ”vastoin evaluoinnin suosituksia uusia strategioita, instrumentteja tai kokeilumalleja ei tässä vaiheessa kehitetä, vaan työtä jatketaan olemassa olevien instrumenttien avulla. Myöskään uusia rahastoja ei perusteta.”⁴³ Ehdotettujen erityistoimenpiteiden sijaan päädyttiin siis sulauttamaan tasa-arvotyö jo olemassa oleviin ohjelmiin – kohti yksöisstrategiaa.

³⁷ Sosiaali- ja terveysministeriö 2017.

³⁸ Ibid. 49–50.

³⁹ Ibid., 49.

⁴⁰ Elomäki & Ylöstalo 2017.

⁴¹ Rassman et al. 2018.

⁴² Ulkoministeriö 2018c.

⁴³ Ulkoministeriö 2018d.

Anna Elomäki, Johanna Kantola, Anu Koivunen ja Hanna Ylöstalo ovat kuitenkin sittemmin arvioineet, että uuden hallituksen myötä odotettavissa voi olla eräänlainen ”tasa-arvopolitiikan vastaisku”.⁴⁴ Tutkijat huomauttavat, että lukuisissa hallitusohjelmakirjauksissa tasa-arvo nähdään itsenäisenä tavoitteena, joka läpäisee ohjelman eri strategiset kokonaisuudet. Kehityksen taustatekijöiksi tutkijat nostavat niin ideologiset erot aikaisempaan hallitukseen nähden kuin hallitusohjelman ilmiölähtöisen lähestymistavan. Ilmiölähtöisessä prosessissa tasa-arvo-ongelmia pystyttiin tunnistamaan ja ratkaisuja pohtimaan jäämättä jumiin taloudellisten rajoitteiden ennalta asettamiin kehikkoihin.⁴⁵ On huomionarvoista, että hallitusohjelmassa tasa-arvon kaksoisstrategia toteutuu selkeästi, mutta nähtäväksi kuitenkin jää, kuinka tavoitteet saadaan käännettyä eri ministeriöitä velvoittaviksi toimenpiteiksi erityisesti tulevassa tasa-arvo-ohjelmassa. **Suomen ulkosuhteita koskevan tasa-arvostrategian ja sen seurantajärjestelmän luominen olisi konkreettinen keino edistää tasa-arvon systemaattista toteutumista ja osoittaa Suomen kanta esimerkiksi moniperusteisen syrjinnän kysymyksiin.**

Hallitusohjelman tasa-arvoa koskevat ulkopoliittiset kirjaukset

Rinteen/Marinin hallitusohjelmassa⁴⁶ tasa-arvoviittauksia on yli 70, joista valtaosa viitaten sukupuolten tasa-arvoon. Tämän lisäksi viittauksia on myös tasa-arvoon yhdenvertaisuus- ja syrjimättömyyskysymyksenä, mahdollisuuksien tasa-arvoon, alueiden tasa-arvoon, omistajuuden tasa-arvoon, terveyden tasa-arvoon sekä kielelliseen ja koulutukselliseen tasa-arvoon. Hallitusohjelma onkin erinomainen esimerkki tasa-arvo-käsitteen joustavasta ja taipuvasta luonteesta – sekä siitä, että sukupuolten tasa-arvon ja muiden keskeisten käsitteiden määrittely heti ohjelmatekstien aluksi selkeyttäisi keskustelua ja fokusta huomattavasti. Professori Rebecca Tiessen on nostanut esille samantyyppisiä ongelmia Kanadan feministisen avustuspolitiikan suhteen. Tiessen huomauttaa, että koska feminismi-termiä ei ole määritelty keskeisissä dokumenteissa, tuloksena on turha monitulkintaisuus ja epäselvyys, jossa tulkitsijalle jää liikaa harkintavaltaa. Hän on paikantanut samanlaisia haasteita myös intersektionaalisuus-käsitteen kanssa.⁴⁷

Sukupuolten tasa-arvo –vaikkakin määrittelemätön sellainen– on Suomen hallitusohjelman ulkopoliittisten linjausten keskiössä. Ohjelmassa esimerkiksi kirjataan: ”Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka on ihmisoikeusperustaista. Sen keskeisenä tavoitteena on edistää systemaattisesti sukupuolten tasa-arvoa sekä tyttöjen ja naisten ihmisoikeuksien täyttää toteutumista.”⁴⁸ Euroopan unioni määrittellään Suomen ulkosuhteiden tärkeimmäksi viitekehikseksi ja vaikutuskanavaksi⁴⁹ ja heti seuraavalla sivulla nostetaan esille hallituskauden aluksi tehtävä ulko- ja turvallisuuspoliittinen selonteko, joka tulee ohjaamaan myös tulevan

⁴⁴ Elomäki et al. 2019.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Valtioneuvosto 2019.

⁴⁷ Haastattelu Tiessen; Tiessen 2019.

⁴⁸ Ibid., 56.

⁴⁹ Ibid.

puolustuselonteon valmistelua. **Jotta hallituksen kunnianhimoinen tavoite sukupuolten tasa-arvon systemaattisesta edistämisestä ulko- ja turvallisuuspolitiikassa toteutuu, on erittäin tärkeää, että tasa-arvokysymykset (ml. yhdenvertaisuus) ovat sekä läpileikkaavina teemoina että kohdennettuina toimenpiteinä läsnä niin ulko- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa kuin puolustuselonteossakin.** Sama pätee esimerkiksi valmisteilla olevaan Suomen Afrikka-strategiaan, kehityspoliittiseen selontekoon kuin vuonna 2021 odotettavissa olevaan valtioneuvoston selontekoon naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. Afrikkaa koskevissa linjauksissa tasa-arvokirjaukset ovat erityisen tärkeitä, sillä hallitusohjelman mukaisesti kehityspoliittikan painopisteenä pysyy Afrikka. Hallitusohjelman ulkosuhteiden tasa-arvokirjauksia voi eritellä esimerkiksi seuraavasti:

Naiset, rauha ja turvallisuus / 1325 päätöslauselma

- Naisten osallistumista rauhanneuvotteluihin ja rauhanrakentamiseen edistetään. Painotetaan naisten ja tyttöjen oikeuksien turvaamista osana rauhanprosesseja.⁵⁰

Kehityspoliittikka

- Suomi tavoittelee vaiheittain EU:n linjauksen mukaisesti sitä, että uusista hankkeista 85 prosenttia sisältää sukupuolten välistä tasa-arvoa edistäviä tavoitteita sekä sukupuolten välisen tasa-arvon valtavirtaistamista kaikessa kehitysyhteistyössä.
- Kehitysyhteistyötä tehdään pitkäjänteisesti Suomen painopistealueilla, ml. naisten ja tyttöjen oikeudet ja ilmastonmuutoksen torjunta ja siihen sopeutuminen. Kehitysyhteistyön lisärahoitus osoitetaan painopistealueille.⁵¹
- Erityinen huomio kohdistetaan haavoittuvassa asemassa oleviin henkilöihin sekä vähemmistöjen oikeuksien toteutumiseen ja osallisuuteen kehityspoliittikan *valmistelussa*. Toteutuksessa hyödynnetään näiden ryhmien omaa asiantuntemusta.⁵²

EU-politiikka

- Suomi varmistaa, että EU:n solmimissa kauppasopimuksissa otetaan huomioon niiden vaikutukset ympäristöön, kestäväan kehitykseen, tasa-arvoon ja naisten, tyttöjen sekä työntekijöiden oikeuksiin liittyviin kysymyksiin.⁵³
- EU:n toiminnoissa ja etenkin johtotehtävissä otetaan huomioon sukupuolten tasa-arvo ja unionin moninaisuus.⁵⁴
- Sukupuolten tasa-arvoa edistetään EU:n talousarviossa.⁵⁵
- Hallitus vahvistaa EU-tason työtä tasa-arvon edistämiseksi (mm. Istanbulin sopimuksen täysimääräinen toimeenpano EU:n kaikessa toiminnassa ja EU:n tasa-arvostrategia).

On huomionarvoista, että Suomen EU-politiikkaa koskevista ilmasto- ja puolustuspolitiikkalinjauksista ei sukupuolten tasa-arvoon tai yhdenvertaisuuteen liittyviä kirjauksia löydy.⁵⁶

⁵⁰ Ibid., 59.

⁵¹ Ibid., 60.

⁵² Ibid., 61, kursivointi kirjoittajan.

⁵³ Ibid., 62.

⁵⁴ Ibid., 65.

⁵⁵ Ibid., 66 ja 69.

⁵⁶ Ibid., 68–69, 72.

Feminististen ulkopoliittika-aloitteiden hyviä käytänteitä

Ruotsin feministinen ulkopoliittika (Feminist Foreign Policy, FFP⁵⁷) on tunnettu ympäri maailman, kuten on Kanadan feministinen apupoliittikkakin (Feminist International Assistance Policy, FIAP⁵⁸). Ranska puolestaan on lanseerannut feministisen diplomatian ohjelman⁵⁹ ja Meksiko julkistanut alkuvuodesta 2020 oman feministisen ulkopoliittikkansa⁶⁰. Sekä Norjalla⁶¹ että Islannilla⁶² on vahva sukupuolten tasa-arvon painotus ulkosuhteissaan, vaikka maat eivät suoraan puhukaan feministisestä ulkopoliittikasta. Tässä selvityksen osiossa on koottu yhteen näistä ulkopoliittika-aloitteista ja selvitystä varten tehdyistä haastatteluista nousseita hyviä yleisiä käytänteitä ja erityisiä toimia ilmastopoliittikkaan liittyen. Viimeksi mainittu valinta tehtiin toimeksiannon ohjaamana; kaikkia ulkopoliittikan osa-alueita kun ei selvityksen puitteissa voida läpikäydä. Tämän jälkeen siirrytään feministisiä ulkopoliittika-aloitteita kohtaan esitettyyn kritiikkiin.

Vuonna 2014 lanseerattu Ruotsin feministinen ulkopoliittika on aloitteista vanhin ja laajin – se ei kata ainoastaan kaikkia ulkopoliittikan osa-alueita vaan ulottuu osittain myös sisäpoliittikkaan.⁶³ Poliittikan keskiössä on kolme R-kirjainta: *Rights*, *Resources* ja *Representation*, joiden pohjana on neljäs R: *Reality*, eli se todellisuus, jossa tytöt ja naiset eri puolilla maailmaa elävät. Ruotsin hallinnon lanseeraamassa feministisen politiikan käsikirjassa⁶⁴ kolme R-kirjainta on avattu seuraavasti:

Mitä tilastot sanovat naisten ja miesten, poikien ja tyttöjen välisistä eroista? Onko heillä samat *oikeudet* (rights) esimerkiksi koulutukseen, työhön, avioliittoon, avioeroon ja perintöön?

Onko naisilla *edustusta* (representation) instituutioissa, joissa heidän elämänsä koskevia päätöksiä tehdään – esim. parlamenteissa, johtokunnissa ja oikeuslaitoksissa?

Onko sukupuolten tasa-arvo otettu huomioon erilaisten *resurssien* (resources) jaossa?

Ruotsille sukupuolten tasa-arvo on sekä päämäärä itsessään että keino edistää muita ulkopoliittikan tavoitteita. Feministisen ulkopoliittikan sanotaan olevan intersektionaalista, tarkoittaen tässä yhteydessä politiikkaa, joka ”ottaa huomioon sen, että ihmiset elävät erilaisissa olosuhteissa, heillä on erilaisia vaikutusmahdollisuuksia ja vaihtelevia tarpeita.”⁶⁵ Näitä tavoitteita edistääkseen Ruotsi on luonut vuosittain päivitettävän toimintasuunnitelman, jolla on kuusi pitkän aikavälin tavoitetta. Näiden mukaan Ruotsi tekee töitä, jotta kaikki naiset ja tytöt voisivat nauttia 1) ihmisoikeuksien täydestä toteutumisesta, 2) vapaudesta

⁵⁷ <https://www.government.se/government-policy/feminist-foreign-policy/> [15.1.2020].

⁵⁸ https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/priorities-priorites/policy-politique.aspx?lang=eng [15.1.2020].

⁵⁹ <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/diplomatie-feministe/> [15.1.2020].

⁶⁰ <https://www.gob.mx/sre/prensa/mexico-adopts-feminist-foreign-policy?idiom=en> [15.1.2020].

⁶¹ https://www.regjeringen.no/en/topics/foreign-affairs/the-un/innsikt/womens_rights/id439433/ [15.1.2020].

⁶² Haastattelu: Silja Bára Ómarsdóttir.

⁶³ Thompson & Clement 2019, 2.

⁶⁴ Government Offices of Sweden 2019, 6; 13.

⁶⁵ Ibid., suomennos kirjoittajan.

fyysiseen, psykologiseen ja seksuaaliseen väkivaltaan, 3) mahdollisuudesta osallistua konfliktien estämiseen ja ratkaisemiseen sekä konfliktinjälkeiseen rauhanrakennukseen, 4) mahdollisuudesta poliittiseen vaikuttamiseen ja vaikuttamistyöhön kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla, 5) taloudellisista oikeuksista ja voimaannuttamisesta sekä 6) oikeudesta seksuaali- ja lisääntymisterveyteen. Lisäksi vuonna 2017 käyttöön otettiin seitsemäs tavoite, joka käsittelee Ruotsin hallinnon sisäisiä prosesseja.⁶⁶ Näiden prosessien seuranta varten ei kuitenkaan tarjota seurantatyökaluja, joten niiden menestystä on vaikeaa arvioida käytännössä.⁶⁷

Jos Ruotsin feministisen ulkopolitiikan käytännön tulosten jäljittäminen on hankalaa, voitaneen ainakin sanoa, että yhtäältä sukupuolten tasa-arvon keskusteluun nostamisessa ja toisaalta maan brändäyksessä Ruotsin feministinen ulkopolitiikka on menestystarina. Erään tutkimuksen mukaan Euroopan unionissa Ruotsi näyttäytyy politiikkainnovaattorina ja johtavana tasa-arvoasioiden edistäjänä. Samassa tutkimuksessa todetaan myös, että avoimesti feministinen Ruotsi näyttäytyy monelle ulkopuoliselle rohkeana toimijana, mutta voi toisaalta saada konservatiivisemmat maat varpailleen esimerkiksi erilaisissa neuvottelutilanteissa.⁶⁸ Ei varmasti olekaan sattumaa, että Islannin ja Norjan kaltaiset maat ovat feminismiin sijaan pidättyneet käyttämään sukupuolten tasa-arvon terminologiaa feminismiin sijaan. Kärjistäen voidaan argumentoida, että Ruotsi on jo kerännyt pohjoismaissa tarjolla olleet feministiset brändipisteet ja muut maat voisivat helposti näyttäytyä Ruotsin peesajana itsenäisten toimijoiden sijaan.

Muista poiketen, Ranskan ”feministinen diplomatia” sisältää arviointikehikon, jota vasten eri osa-alueiden kehitystä voidaan seurata. Mallissa on päämääriä sekä niitä vastaavia mittareita, joiden lisäksi tarkoituksena on tuottaa strategiaan pohjaavat vuosittaiset arviot. Merkittävää tässä lähestymistavassa on myös se, että läpinäkyvyyden lisäämiseksi vaatimuksena on tuottaa säännöllisiä julkisia raportteja.⁶⁹

Entä minkälaista rahoitusta eri feministisille ulkopolitiikka-aloitteille on käytännössä ohjattu? Kysymys on hankala, sillä selkeitä budjettikirjauksia ei ole helposti saatavilla minkään maan osalta. Tutkijat ovat kuitenkin käyttäneet arvioissaan OECD:n eri indikaattoreita. Niin sanotun *gender marker* -järjestelmän mukaisesti sukupuolten välinen tasa-arvo on nykyisin merkittävä tavoite lähes 90 % Ruotsin rahoittamista hankkeista, 70 % Kanadan hankkeista ja 30 % Ranskan hankkeista. Lisäksi Kanada on sitoutunut nostamaan prosentin 95:een ja Ranska 50:een vuoteen 2022 mennessä. Jos kuitenkin tarkastellaan hankkeita, joissa sukupuolten tasa-arvo on *pääasiallinen* tavoite, syntyy hyvin erilainen kuva: Ruotsissa osuus on noin 20 %, Kanadassa alle 10 % ja Ranskassa alle 5 %.⁷⁰

⁶⁶ Ibid. 19, suomennos kirjoittajan.

⁶⁷ Thompson & Clement 2019, 3.

⁶⁸ Rosén Sundström & Elgström 2019.

⁶⁹ Thompson & Clement 2019, 4.

⁷⁰ Thompson & Clement 2019, 5.

Ruotsi asettaa tasa-arvoon liittyviä ennakkoehtoja ilmastorahoituspolitiikassaan. Se vaatii, että 1) sukupuolten tasa-arvoa edistetään toimeenpaneuvassa organisaatiossa, 2) tuloskehikoissa on tasa-arvoon liittyviä indikaattoreita ja 3) naiset ovat suunnittelemassa ja toteuttamassa hankkeita.⁷¹

Kanadan feministisen avustuspolitiikan mukaisessa ilmastopolitiikassa on Ruotsin tapaan kolme painopistettä. Kanada 1) tukee naisten johtajuutta ja päätöksentekomahdollisuuksia ilmastonmuutokseen sopeutumisessa ja varautumisessa – maan antaman rahoituksen edellytyksenä on naisten aktiivinen osallistuminen eri toimien suunnitteluun ja toteutukseen. Lisäksi Kanada 2) varmistaa, että hallituksen kaikissa ilmastoon liittyvissä politiikkatoimissa ja rahoitusinstrumenteissa tunnustetaan naisten ja tyttöjen kohtaamat haasteet ja 3) tukee naisten työllisyysmahdollisuuksia ja yrittäjyyttä uusiutuvan energian sektorilla.⁷²

Ympäristöministeriön haastatellut virkamiehet⁷³ nostivat jokapäiväisen kansainvälisen työnsä kannalta tärkeiksi dokumenteiksi hallituksen tasa-arvo-ohjelman, ympäristöministeriön toiminnallinen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman⁷⁴ sekä ns. sukupuolisilmälasi-oppaan⁷⁵. Viimeksi mainittu on laadittu vuonna 2009 kaikkien ministeriöiden tasa-arvotyön tueksi. **Vaikka nyt jo yli kymmenen vuoden ikäistä opasta voidaan pitää osittain vanhentuneena, se on silti hyvä ja 2020-luvulle päivittämisen arvoinen esimerkki käytännönläheisestä työkalusta tasa-arvotyön jalkauttamiseksi koko valtioneuvostotasolla;** opas sisältää esimerkiksi havainnollisen sanaston. Myös Euroopan tasa-arvoinstituutin julkaisut tulivat mainituiksi haastatteluissa, ja EIGE onkin koostanut esimerkiksi erinomaisen tietokannan ns. harmaasta kirjallisuudesta sukupuolten tasa-arvon ja ilmastonmuutoksen kysymyksistä.⁷⁶ Haastatteluista syntyi kuva, että sukupuolten tasa-arvo on korkealla Suomen prioriteettilistalla kansainvälisessä ilmastopolitiikassa, mukaan lukien EU-politiikassa, jossa kuitenkin työtä vielä riittää. Esimerkiksi Euroopan tasa-arvoinstituutti on äskettäin raportoinut, että EU:n ilmastonmuutospolitiikka on sukupuolikysymysten suhteen sirpaleista, vajaata, epäjohdonmukaista ja suurilta osin sukupuolisokeaa. Huomattava kuitenkin on, että Ruotsin ohella Suomesta nostettiin raportissa esille useita positiivisia esimerkkejä.⁷⁷

Suomen ympäristöministeriön hallinnonalalla edistämistä hyvistä käytänteistä nostettiin esimerkiksi tuki sukupuolten tasa-arvon systemaattiselle valtavirtaistamiselle ilmastoneuvotteluissa, globaalin etelän naisdelegaattien osallistumisen tukeminen ja mentorointi sekä sukupuolten tasa-arvon edistäminen

⁷¹ Government Offices of Sweden 2019, 84.

⁷² https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/priorities-priorites/policy-politique.aspx?lang=eng [15.1.2020].

⁷³ Haastatellut pyysivät käytettävän tätä termiä.

⁷⁴ Ympäristöministeriö 2018.

⁷⁵ Sosiaali- ja terveysministeriö 2009.

⁷⁶ EIGE 2019b.

⁷⁷ EIGE 2019c, 117–124.

erilaisissa sopimusneuvotteluissa (esim. biodiversiteettisopimus ja aavikoitumissopimus). Erilaisia työkaluja ja koulutusmahdollisuuksia sanottiin olevan runsaasti, mutta aika- ja resurssipulan takia osallistumista on aina harkittava tapauskohtaisesti. Toisaalta haastateltavat toivoivat lisää valtioneuvostotason yhteisiä koulutuksia ja seminaareja tasa-arvotematikkaan laajasti liittyen, ml. esteettömyys ja saamelaisten asema. Muodollisten tilaisuuksien ohella erittäin hyödylliseksi oli koettu kansainvälisellä tasolla toteutetut vapaamuotoisemmat verkostoitumistapahtumat, jotka mahdollistivat uudenlaisten innovaatioiden synnyn. Tällaisia mahdollisuuksia toivottiinkin lisää, samoin kuin nuorten ja erityisesti tyttöjen osallistumisen mahdollistamista myös tulevaisuudessa. Kaiken kaikkiaan naisten roolin ilmastoneuvotteluissa todettiin merkittävästi lisääntyneen; naisia on nykyisin mukana myös viimeisillä neuvottelukierroksilla ja johtavina neuvottelijoina, joka on merkittävä muutos menneisiin vuosikymmeniin.

Haasteita ja potentiaalisia kompastuskiviä

Valtaosa selvitystä varten haastatelluista tutkijoista nosti esille samantyyppisiä ongelmia eri kansallisissa konteksteissa toteutetuissa feministisissä ulkopoliittikka-aloitteissa. Nämä potentiaaliset kompastuskivet on hyvä pitää mielessä myös Suomen ulkosuhteiden tasa-arvopoliittikkaa muotoiltaessa.

- Käsitteellisen monitulkintaisuuden ongelma. Jos ulkosuhteiden tasa-arvopoliittikkaa ohjaavia keskeisiä käsitteitä ei ole määritelty – mitä tarkoitetaan esimerkiksi tasa-arvolla, genderillä, feminismillä ja intersektionaalisuudella – käsitteiden alla voidaan toteuttaa valtava kirjo erilaista politiikkaa tulkitsijasta ja poliittisista tuulista riippuen. Käytännössä tämä aiheuttaa epä johdonmukaista ja poukkoilevaa ulkopoliittikkaa.
- Heteronormatiivisuus ja sukupuolen moninaisuuden huomioitta jättäminen. Lähes poikkeuksetta eri maiden feministisissä linjauksissa keskiössä ovat naiset ja tytöt, jolloin esimerkiksi miehet ja pojat sekä sukupuolivähemmistöt tullaan sivuuttaneiksi. ”Gender” ei ole yhtä kuin naiset ja tytöt.
- Intersektionaalinen lähestymistapa on ohutta käytännön politiikkatoimissa. Muut kuin sukupuoleen perustuvat syrjinnän kategoriat – esimerkiksi etnisyyden, luokan, ikän, vammaisuuden, uskonnon – voidaan mainita politiikkadokumenteissa, mutta ovat vain harvoin analyysin ja/tai toimenpiteiden kohteina.
- Rakenteellisiin syrjinnän muotoihin puututaan vain harvoin. Sen sijaan keskitytään projekteihin ja helposti mitattaviin asioihin – esimerkiksi naisten edustukseen tai erilaisten workshopien järjestämiseen rajattuna aikana. Tämä ei tarkoita, että yksittäiset projektit tai aloitteet olisivat tarpeettomia, mutta näiden rinnalle tarvittaisiin myös pitkäaikaisempaa ja systemaattisempaa lähestymistapaa.
- Tietynlaisen, länsimaisista lähtökohdista ponnistavan feminismin valtavirtaistaminen ”oikeana” feminisminä. Vaarana on, että esimerkiksi kansalaisyhteiskuntien parissa kehittyneet paikalliset feministisen aktivismin muodot – jotka usein tavoittelevat laajempia rakenteellisia muutoksia yksittäisten projektien sijaan – tulevat sivuutetuiksi erilaisissa valtiotasolta johdetuissa aloitteissa.⁷⁸

⁷⁸ Usein kansalaisyhteiskunta katsotaan osallistetuksi erilaisiin tasa-arvoprosesseihin paikallisten naisjärjestöjen integroinnin kautta – näitä ikään kuin kohdellaan kansalaisyhteiskunnan ja ennen kaikkea sen naisten yhteisenä

- Sisä- ja ulkopoliitiikan ristiriidat. Tutkijat pitivät hyvin ongelmallisena sitä, että samaan aikaan kun sukupuolten tasa-arvoa ja feminismiä on ajettu kansainvälisen politiikan pelikentillä, on kotimaassa toteutettu antifeminististä politiikkaa: esimerkiksi turvapaikanhakijoita on pakkopalautettu ns. turvallisiin lähtömaihin, perheenyhdistämistä on vaikeutettu ja asekauppoja on solmittu sotaa käyviin ja/tai ihmisoikeusloukkauksia tekeviin maihin. Harjoitettu politiikka ei ole tällöin johdonmukaista. Samalla feministinen ulkopoliitiikka voi näyttäytyä vain tietynlaisen feministisen toiminnan mahdollistavana kaksinaismoralistisena – ja jopa lähinnä maabrandäykseen tähtäävänä toimintana. Tällä tavalla tehty feministinen politiikka toimii omia periaatteitaan vastaan.

Toisaalta moni tutkijoista huomautti, että **feministiset ulkopoliitiikka-aloitteet ovat sysänneet eteenpäin useita positiivisia kehityskulkuja havaituista ongelmista huolimatta**. Tällaista kehitystä on tapahtunut erityisesti diplomatian tasolla, mutta laajemminkin ulkosuhteissa: sukupuolten tasa-arvoa on lähes mahdotonta olla huomioimatta toimittaessa tiettyjen valtiotoimijoiden kanssa. Näin tasa-arvo ylipäättään on agendalla ja keskustelun kohteena – asia, jota voidaan jo itsessään pitää merkittävänä voittona.

Suosituksset: visioita 2020-luvun feministisestä ulkopoliitiikasta

Suurin osa haastatelluista tutkijoista ja virkahenkilöistä painotti strategisen ohjauksen ja selkeän poliittisen vision merkitystä: tiedossa täytyy olla, mitä ulkosuhteiden tasa-arvopolitiikalla tarkoitetaan ja miten sitä käytännössä toteutetaan. Ministeriöissä tasa-arvon valtavirtaistaminen ei voi olla ainoastaan erityisten neuvonantajien harteilla, vaan sen tulisi olla kaikkien yhteisenä jaettuna vastuuna ja velvollisuutena. Tätä varten tarvitaan vahva ja systemaattinen johdon tuki ja resursseja –tärkeimpänä henkilökunta– jatkuvaa koulutusta varten. On myös huomattava, että **ulkosuhteiden tasa-arvopolitiikka ei ole ainoastaan ulkoministeriön asia**, vaan kattaa kaikki ulkosuhteita harjoittavat ministeriöt aina ympäristö- ja opetusministeriöistä puolustusministeriöön. Moni tutkijahaastateltavista myös korosti talouspolitiikan suurta painoarvoa valtioiden päivittäisessä ulkopoliittisessa kanssakäynnissä; feminististä ulkopoliitiikkaa ei käytännössä voi olla olemassa ilman feminististä talouspolitiikkaa.⁷⁹ **Talouden realiteetit tulivat ilmi useissa haastatteluissa ja taustadokumenteissa: tällä hetkellä tasa-arvotyölle osoitetut resurssit ovat täysin alimitoitettuja suhteessa sukupuolten tasa-arvon muodolliseen ulkopoliittiseen painoarvoon.** Dokumenttianalyysin ja haastatteluiden perusteella voidaan antaa seuraavanlaisia suosituksia:

äänenä. Osittain lähestymistapa on hyvä ja perusteltu, mutta tulee myös muistaa, että kaikista heikoimmassa asemassa olevilla yksilöillä ja ryhmillä ei useimmiten ole aikaa tai mahdollisuuksia osallistua tällaiseen toimintaan. Tämä onkin hyvä esimerkki intersektionaalisen analyysin merkityksestä jo projektikumppaneita paikannettaessa. Ks. myös Poster 1995; Markowitz & Tice 2002; Nagar & Saraswati 2003; Debusscher and& Martin de Almagro 2016.

⁷⁹ Anna Elomäki (2018) tarjoaa osuvan esittelyn feministisen talouspolitiikan perusteisiin.

Strateginen ja poliittinen ohjaus

- Huolehditaan, että ulkosuhteisiin liittyvät sukupuolten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta koskevat hallitusohjelmakirjaukset saadaan eri ministeriöitä velvoittavina toimenpiteinä tekeillä olevaan tasa-arvo-ohjelmaan ja osoitetaan toimenpiteille riittävät resurssit. Varmistetaan, että myös kansainvälistä ilmastopolitiikkaa koskevia kirjauksia on mukana tasa-arvo-ohjelmassa.
- Tehdään uusi Suomen ulkosuhteet kattava tasa-arvostrategia. Luodaan tälle avoin seurantajärjestelmä (inspiraationa esim. Ranskan feministisen diplomatian arviointikehikko).
- Tehdään tietoinen ja suunnitelmallinen paluu kohti sukupuolten tasa-arvon kaksoisstrategian toteuttamista kaikissa Suomen ulkosuhteissa ja niitä ohjaavissa politiikkadokumenteissa. Näihin kuuluvat esimerkiksi tasa-arvo-ohjelma, ulko- ja turvallisuuspoliittinen selonteko, kehityspoliittinen selonteko, puolustuselonteko, Suomen Afrikka-strategia ja erilaiset tulevaisuuskatsaukset.
- Varmistetaan, että keskeiset käsitteet – mm. sukupuoli, sukupuolten tasa-arvo, yhdenvertaisuus ja moniperusteinen syrjintä – on määritelty tasa-arvopolitiikkaa ohjaavissa dokumenteissa.
- Valtioneuvoston (2017, 137) linjauksen mukaisesti huomioidaan ilmastopolitiikan sukupuolivaikutukset ”ilmastosuunnitelman toteutuksessa kirjaamalla sukupuolivaikutusten arviointi osaksi toimeenpanon ohjausta”. Ohjataan ilmastorahoitusta ainoastaan sukupuolten tasa-arvoa edistäville hankkeille (inspiraationa esim. Kanadan ja Ruotsin mallit).
- Päivitetään kaikkien ministeriöiden päivittäiseen tasa-arvotyöhön sovellettavissa oleva sukupuolisilmälasi -käsikirja.

Toteutuksen mahdollistaminen

- Varmistetaan perustyön toiminnan resurssit ja jatkuvuus: johdon tuki ja riittävä määrä asiantuntevaa henkilökuntaa (erit. neuvonantajat ja heille uudenlaiset motivoivat urapolut).
- Varmistetaan riittävä tuki, resurssit ja jatkuvuus tasa-arvotyön temaattiselle johtamiselle: tasa-arvokysymysten suurlähteläs; vastuu toteuttamisesta eri osastojen johtajille.
- Tuetaan eri ulkopoliitiikan haarat ja ministeriöt kattavan tasa-arvokysymysten *focal point* -verkoston perustamista (esim. gender equality task force), jonka jäsenet ovat sekä temaattisesti asiantuntevia että virkaiältään mahdollisimman kokeneita (sisäinen ja ulkoinen uskottavuus).
- Järjestetään säännöllisesti tasa-arvoasioiden peruskursseja valtioneuvostotasolla sekä uuden tasa-arvo-ohjelman jalkauttamis- ja koulutuskiertue. Osoitetaan tälle riittävät henkilöstö- ja muut resurssit.
- Huolehditaan, että sukupuolten tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden kysymykset nostetaan systemaattisesti esille kaikissa korkean tason tapaamisissa niin poliittisella- kuin virkahenkilötasollakin.
- Sisällytetään tasa-arvoelementti korkean tason instrumentteihin eri hallinnonaloille, esim. suurlähteläiden toimintasuunnitelmiin.
- Suunnitellaan selkeä viestintälinja- ja kampanja sisäiseen ja ulkoiseen käyttöön: Minkälaista tasa-arvoa Suomi haluaa edistää? Millä keinoin se tämän tekee? Miksi tämä on Suomelle tärkeää?
- **Uskalletaan olla rohkeasti omanlaisia.** Suomen ei ole mielekästä kopioida muiden maiden feministisiä ulkopoliittikka-aloitteita, vaan rakentaa omille vahvuusalueilleen. Uutta ja mullistavaa olisi esimerkiksi intersektionaalisen lähestymistavan suunnittelu ja toteutus globaalissa tasa-arvotyössä.

Lähteet

Haastatellut asiantuntijat

- Jauhola, Marjaana: akatemiaturkija, dosentti, Helsingin yliopisto
- Kantola, Johanna: sukupuolentutkimuksen professori, Tampereen yliopisto
- Lempinen, Miko: ylitarkastaja, tasa-arvovaltuutetun toimisto
- Mikkonen-Jeanneret, Eeva-Maria: kehityspolitiikan neuvonantaja, tasa-arvo, ulkoministeriö
- Nummelin, Marjo: neuvotteleva virkamies, ympäristöministeriö
- Ómarsdóttir, Silja Bára: Associate Professor, University of Iceland
- Parashar, Swati: Assistant Professor, University of Gothenburg
- Santala, Satu: osastopäällikkö, ulkoministeriö
- Sario, Katariina: kehityspolitiikan neuvonantaja, syrjimättömyys, ulkoministeriö
- Tiessen, Rebecca: Professor, University of Ottawa
- Viinikka, Katri: tasa-arvoasioiden suurlähettiläs, ulkoministeriö
- Wibben, Annick T.R.: Anna Lindh Professor of Gender, Peace & Security, the Swedish Defence University
- Ympäristöministeriön virkamiehet: ryhmä ympäristöministeriön henkilökuntaa, joka pyynnöstä esitellään näin

Kirjalliset lähteet

- CEDAW-komitea. 2014. *Loppupäätelmät Suomen seitsemännestä määräaikaisraportista*. UM: epävirallinen suomennos, https://um.fi/documents/35732/48132/komitean_loppup%C3%A4%C3%A4telm%C3%A4t_suomen_7_m%C3%A4%C3%A4r%C3%A4aikaisraportista_28_2_2014/a3d35ffb-9fe5-a2ee-afc8-6c025b6371b5?t=1525646895127 [13.1.2020].
- Debusscher, Petra and Maria Martin de Almagro. 2016. "Post-Conflict Women's Movements in Turmoil: The Challenges of Success in Liberia in the 2005-Aftermath." *The Journal of Modern African Studies* 54, 2: 293-316.
- EIGE. 2019a. *Intersecting Inequalities: Gender Equality Index*, https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh0218295enn_002.pdf [18.12.2020].
- . 2019b. *Grey Literature on Environment and Climate Change*, <https://eige.europa.eu/publications/grey-literature-environment-and-climate-change> [16.1.2020].
- . 2019c. *Beijing +25: The 5th Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States*. Draft report, October 4 2019. Prepared at the request of the Finnish Presidency.
- . 2020. *Gender Equality Glossary & Theaurus*, <https://eige.europa.eu/thesaurus/overview> [18.12.2020].
- Elomäki, Anna. 2018. *Feministisempää talouspolitiikkaa: Seitsemän askelta kohti tasa-arvoa edistävää ja syrjimätöntä talouspolitiikkaa*. Impulsseja: Kalevi Sorsa Säätiö, <https://sorsafoundation.fi/anna-elomaki-feministisempaa-talouspolitiikkaa/> [26.1.2020].
- Elomäki, Anna ja Hanna Ylöstalo. 2017. Tasa-arvopolitiikan u-käännös? *Politiikasta.fi*, 2.8.2017, <https://politiikasta.fi/tasa-arvopolitiikan-u-kaannos/> [3.1.2020].
- Elomäki, Anna, Anu Koivunen, Hanna Ylöstalo ja Johanna Kantola. 2019. "Tasa-arvopolitiikan vastaisku?" *Politiikasta.fi*, 5.6.2019, <https://politiikasta.fi/tasa-arvopolitiikan-vastaisku/> [20.1.2020].
- Finlex. 1986a. *Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*, 8.8.1986/609, <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609> [29.1.2020].

- . 1986b. *Asetus kaikkinaisten naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta ja sen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta*, 68/1986, <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1986/19860068> [29.1.2020].
- . 2014. *Yhdenvertaisuuslaki*, 1325/2014, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325> [29.1.2020].
- Fredman, Sandra. 2016. *Intersectional Discrimination in EU Gender Equality and Non-Discrimination Law*. European Commission: European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, May 2016, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d73a9221-b7c3-40f6-8414-8a48a2157a2f> [12.1.2020].
- Government Offices of Sweden. 2019. *Handbook: Sweden's Feminist Foreign Policy*. <https://www.government.se/reports/2018/08/handbook-swedens-feminist-foreign-policy/> [15.11.2019].
- Jauhola, Marjaana and Minna Lyytikäinen. 2020. "Kutistettu feminismi? Suomen ulkosuhteiden tasa-arvopolitiikan muutokset ja pysyvyydet kylmän sodan YK-feminismistä 2010-luvun ulkopoliittikan tolkkutasa-arvoon." Teoksessa *Tasa-arvopolitiikan suunnanmuutoksia*, toim. Johanna Kantola, Paula Koskinen Sandberg ja Hanna Ylöstalo, Helsinki: Gaudeamus.
- Kantola, Johanna ja Kevät Nousiainen. 2008. "Pussauskoppiin? tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslakien yhdistämisestä." *Naistutkimus* 2, 6-20.
- Kehityspoliittinen toimikunta. 2018. *Suomen kehityspoliittikan tila 2018: Myytistä maan pinnalle ja mallimaaksi – Suomi kehitysmaiden naisten ja tyttöjen tasa-arvon vahvistajana*, https://www.kehityspoliittinentoimikunta.fi/wp-content/uploads/sites/17/2018/05/kpt_vuosiarvio_2018_web.pdf [23.12.2019].
- Laiho, Anne. 2013. "Sukupuolten tasa-arvo koulutuspoliittisena tavoitteena ja käsitteenä: erityistarkastelussa 2000-luvun politiikkadokumentit." *Kasvatus & Aika* 7, 4: 27-44.
- Lombardo, Emanuela, Petra Meier and Mieke Verloo. 2009. *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending, and Policy-Making*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Markowitz, Lisa and Karen W. Tice. 2002. "Paradoxes of Professionalization: Parallel Dilemmas in Women's Organizations in the Americas." *Gender & Society* 16, 6: 941-58.
- Nagar, Richa and Saraswati Raju. 2003. "Women, NGOs and the Contradictions of Empowerment and Disempowerment: A Conversation." *Antipode* 35, 1: 1-13.
- Oikeusministeriö. 2019. *Moniperusteinen syrjintä olisi tunnistettava paremmin*. Policy brief 2, syrjintä Suomessa: ajankohtaista tietoa syrjinnästä ja yhdenvertaisuudesta, <https://yhdenvertaisuus.fi/documents/5232670/5376058/Policy+Brief+moniperusteinen+syrjint%C3%A4> [22.1.2020].
- Plan International. 2017. *Global Policy on Gender Equality and Inclusion*. Effective from June 2017 to June 2022, <https://plan-international.org/publications/policy-gender-equality-inclusion> [30.12.2019].
- Poster, Winifred R. 1995. "The Challenges and Promises of Class and Racial Diversity in the Women's Movement: A Study of Two Women's Organizations." *Gender & Society* 9, 6: 659-79.
- Rassman, Kornelia et al. 2018. *Evaluation on Improvement of Women's and Girls' Rights in Finland's Development Policy and Cooperation*. Evaluation commissioned by the Ministry for Foreign Affairs of Finland, https://um.fi/development-cooperation-evaluation-reports-comprehensive-evaluations/-/asset_publisher/nBPgGHSLrA13/content/evaluation-improvement-of-women-s-and-girls-rights-in-finland-s-development-policy-and-cooperation/384998 [19.12.2019].
- Reuter, Mikael. 2007. "Jämlikhet Och Jämställdhet." *Reuters ruta*, 31/1, saatavilla osoitteessa: https://www.sprakinstitutet.fi/sv/publikationer/sprakspalter/reuters_rutor_1986_2013/2007/jamlikhet_och_jamstalldhet [22.12.2019].
- Rosén Sundström, Malena and Ole Elgström. 2019. "Praise or Critique? Sweden's Feminist Foreign Policy in the Eyes of its Fellow EU Members." *European Politics and Society* 1-16.

- Sosiaali- ja terveysministeriö. 2009. *Sukupuolisilmäläsi käytössä: Käsikirja ministeriöiden tasa-arvotyön tueksi*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2009: 13, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-2873-2> [12.1.2020].
- . 2010. *Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3045-2> [20.1.2020].
- . 2016. *Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2016-2019*, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3775-8> [9.1.2020].
- . 2010. Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 2010. Väiliraportti 2016, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3861-8> [20.1.2020].
- . 2019. *Hallituksen tasa-arvo-ohjelman valmistelu aloitettu*. Tiedote 144/2019, https://valtioneuvosto.fi/artikkeli/-/asset_publisher/1271139/hallituksen-tasa-arvo-ohjelman-valmistelu-aloitettu [5.1.2020]
- Thompson Lyric & Rachel Clement. *Defining Feminist Foreign Policy*. International Center for Research on Women.
- Tiessen, Rebecca. 2019. *What's New about Canada's Feminist International Assistance Policy: The Problem and Possibilities of 'More of the Same'*. The School of Public Policy Publications, SPP Research Paper, 12:44, December 2019.
- Timmer, Alexandra and Linda Senden. 2016. *A Comparative Analysis of Gender Equality Law in Europe*. European Commission: European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, December 2016, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8ca20cde-c293-11e6-a6db-01aa75ed71a1> [12.1.2020].
- Ulkoministeriö. 2018a. *Lausuntopyyntö: Luonnos Suomen kahdeksanneksi määräaikaisraportiksi kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (CEDAW) täytäntöönpanosta*, vastausaika päättyy 31.8.2018, https://um.fi/documents/35732/48132/komitean_loppup%C3%A4%C3%A4telm%C3%A4t_suomen_7_m%C3%A4%C3%A4r%C3%A4aikaisraportista_28_2_2014/a3d35ffb-9fe5-a2ee-afc8-6c025b6371b5?t=1525646895127 [21.12.2019].
- . 2018b. *Ulkoministeriön tulevaisuuskatsaus: Suomi vaikuttaa muuttuvassa maailmassa*. Valtioneuvoston julkaisusarja 16 / 2018, https://um.fi/documents/35732/0/TUKA_UM_WEB.pdf/1b539200-b9aa-db6e-a1ec-aff106c6109d [13.1.2020].
- . 2018c. *Evaluointi naisten ja tyttöjen oikeuksien edistämisestä Suomen kehityspolitiikassa: Mitä opimme evaluoinnista*, https://um.fi/documents/384998/0/Evaluation_2-pager_Gender_Women_Girls_rights_2018.pdf/4202f7a0-8eca-d471-4e19-dae37f45b6b1 [19.1.2020].
- . 2018d. *Päätös tulosten toimeenpanosta*, 3.12.2018, UH2018.046804, <https://um.fi/documents/384998/0/Johdon+p%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+Evaluointi+nai sten+ja+tytt%C3%B6jen+oikeuksien+edist%C3%A4misest%C3%A4+3.12.2018.pdf/d37ab1e6-6481-fc2e-1260-d87758c34ccd?t=1571666662254> [19.12.2019].
- Valtioneuvosto. 2017. *Valtioneuvoston selonteko keskipitkän aikavälin ilmastopolitiikan suunnitelmasta vuoteen 2030*. Ympäristöministeriön raportteja 21, <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/80703> [11.2.2020].
- . 2019. *Pääministeri Antti Rinteen hallituksen ohjelma 6.6.2019: Osallistava ja osaava Suomi - Sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Valtioneuvoston Julkaisuja 2019: 23, <https://valtioneuvosto.fi/rinteen-hallitus/hallitusohjelma> [22.1.2020].
- Ylöstalo, Hanna. 2012. *Tasa-arvotyön tasa-arvot*. Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto, Tampere University Press.
- Ympäristöministeriö. 2018. *Ympäristöministeriön toiminnallinen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma 2018–2023*, <https://www.ym.fi/download/noname/%7BFF6F7407-57C9-404F-84F2-BC1C85A9D43D%7D/137718> [23.1.2020].